

Küttâblarda belli bir yaş sınırlaması olmadığından çoğunlukla değişik yaş gruplarındaki öğrenciler aynı sınıfta, bazan da yaşlarına göre sınıflara ayrılarak ders görürlerdi. Beş-yedi yaşlarında eğitime başlayan ve dört-altı yıl eğitim gören öğrenciler cuma günü (Mağrib'de perşembe) hariç haftanın altı gününde güneşin doğuşundan batışına kadar tedrisata devam ederlerdi. Ancak devam zorunlu değildi. Ayrıca ramazan ayında ve bayramlarda okul tatil edilirdi. Küttâblara müslüman çocukları devam etmekle birlikte nâdiren de olsa gayri müslim çocuklarının da eğitime katıldığı görülmektedir.

Eğitim usulü öğretmenin sözlerini defalarca tekrar etme esasına dayanan ezberleme şeklindeydi. Müfredat Kur'an üzerine şekilleniyordu. Önce Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha, daha sonra 114. sûre Nâs ezberleniyor ve ardından en uzun sûre olan Bakara'ya gelinceye kadar sûreler ezberlenerek eğitim devam ediyordu. Müfredatta Arapça, gramer, hat ve şiir eğitimi de yer alıyordu. Başlangıçta özellikle dinî dersler Arapça verilmeye çalışıldığı için Arap olmayan memleketlerdeki çocuklar güçlük çekiyordu. Zamanla bu hususta farklı uygulamalar oldu ve Kur'an âyetleri Türkçe, Farsça, Urduca ve Malayca gibi dillerle açıklanmaya başlandı. Bu durum, daha çok modernleşmenin etkisi altında kalan şehir ve büyük merkezlerdeki küttâblarda yaygın olmasına karşılık uzak köylerdeki küttâblarda eğitim eski usul üzerinde devam ediyordu. XIX. yüzyılda yaygınlık kazanan yeni yaklaşımın temel sebeplerinden biri, küttâbların İslâm dünyasının pek çok yerinde yeni açılan yabancı okullar karşısında rekabet edebilmesi amacına yönelik olmasıdır. Nitekim küttâbların müfredatına modernleşme döneminde ana dili gibi ek dersler de ilâve edilmiştir. Zamanla yazma ve ezberleme yerine ders kitapları kullanılmaya başlandı. Ancak Kur'an ve Arapça, müfredatın temeli olmaya devam etti.

XX. yüzyılda İslâm dünyasında küttâblar, genellikle öğrencilerin dönemin yaygın ve resmî ideolojilerine göre eğitildiği kurumlar haline dönüştü. Sömürge durumundaki müslüman toplumlarda ise ya kapatıldı ya da müfredat tamamen değiştirildi. Yeni kurulan millî devletlerde bu okullar büyük oranda örgün eğitim sistemine dahil edildi. Çok az yerde geleceksel konumunu muhafaza ederek devam etmeye çalışan küttâblar Suriye ve Irak gibi ülkelerde zamanla önemsiz hale

geldi. Türkiye gibi laikliği resmen benimseyen ülkelerde ise tamamen ortadan kalktı. Tarih boyunca küttâblar ve onun devamı olan medreseler, değişik İslâm toplumlarında dinî anlayışın şekillenmesinde ve cihanşümül bir müslüman kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır (daha geniş bilgi için bk. *El²* [İng.], V, 567-570; ayrıca bk. MEKTEP).

BİBLİYOGRAFYA :

E. W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1836, I, bl. 2; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 68-82; II, 383-397; V, 716; A. Shalaby, *History of Muslim Education*, Beirut 1954, s. 16-23; A. S. Tritton, *Materials on Muslim Education in the Middle Ages*, London 1957; A. L. Tibawi, *Islamic Education: Its Traditions and Modernization into the Arab National Systems*, London 1972; J. S. Szyliowicz, *Education and Modernization in the Middle East*, London 1973; Saïd İsmâil Ali, *Me'âhidü'l-terbiyyeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1986, s. 125-200; S. Khuda Bukhsh, "The Educational System of the Muslims in the Middle Ages", *JC*, I (1927), s. 442-472; Asadullah Kazimi, "Mektep Education in India", *Islam and the Modern Age*, II/2, New Delhi 1971, s. 57-73; L. Brunot, "Mektep", *İA*, VII, 652-655; J. M. Landau, "Kuttâb", *El²* (İng.), V, 567-570.

JACOB M. LANDAU

KÜTÜB-İ ERBAA

(الكتب الأربعة)

İmâmîyye Şiâsî'nin
dört temel hadis kitabı.

Kütüb-i erbaa Küleynî'nin *el-Kâfî*, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahdûruhü'l-fakîh* ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ile *el-İstibâr* adlı hadis koleksiyonlarını ifade eder. İliki IV. (X.) yüzyılın ilk çeyreğinde, diğerleri Abbâsî Devleti içinde Şîî bir hânedan olan Büveyhîler döneminde telif edilen eserler başlangıçta siyasî otoritenin de desteğiyle meşhur olmuş, büyük ihtimalle VI. (XII.) yüzyıldan itibaren kütüb-i erbaa (veya yalnız el-erbaa) diye anılmaya başlanmıştır. Bu tabir, muhtemelen Ehl-i sünnet hadisçilerinin daha önce tamamladıkları *Kütüb-i Sitte*'ye alternatif olarak düşünülmüştür.

Sünneti "Hz. Peygamber ile on iki imâmın söz, fiil ve takrirleri" şeklinde tanımlayan Şîa âlimleri İslâm'ın ilk asrından itibaren bunların yazılıp derlendiğini söyler. Hz. Ali dervindin itibaren başlayan yazım faaliyeti Zeynelâbidin, Muhammed el-Bâkır ve özellikle Ca'fer es-Sâdık zamanında sürdürülmüş, birçok âlim, önemli bir bölümü imamların sözlerinden oluşan hadis mecmuaları kaleme almıştır. On bi-

rinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar (260/874) derlemelerin sayısı binleri bulmuş, bunların içinde her biri "asıl" diye adlandırılan 400 derleme (el-usûlü'l-erbaa mie) kabul edilmiştir. Bazı müellifler sayının daha çok olduğunu, 400 aslı sadece Ca'fer es-Sâdık'ın talebeleri tarafından toplanan kitapların teşkil ettiğini, bazıları ise imamlar dönemindeki bütün rivayetleri içine alan kitapların 6600'ü geçtiğini belirtmiş, ancak kaynaklar bunları toplayan müelliflerden pek azının ismini zikretmiştir (*DİA*, XV, 38-39).

Kütüb-i erbaa şu kitaplardan oluşmaktadır: 1. *el-Kâfî* (*el-Kâfî fi'l-ilmî'd-dîn* veya kısaca *el-Küleynî*). Küleynî (ö. 329/941), ilmî seviyesi ne olursa olsun herkesin Resûl-i Ekrem'den ve imamlardan gelen rivayetlere göre dinî ilimlerin bütün alanlarında yeterli bir esere sahip olması gerektiğini ve bu amaçla hazırladığı kitabını *el-Kâfî* diye adlandırdığını ifade etmekle birlikte (*el-Kâfî*, I, 8) bazı Şîî âlimleri (meselâ bk. Hânsârî, VI, 116), Küleynî'nin söz konusu çalışmasını tamamladıktan sonra gizli imam Mehdi el-Muntazır'a gösterdiğini, onun da kitabı beğenerek "Şîa'mıza kâfidir" dediğini, bu sebeple eserin bu isimle anıldığını belirtir. İki bölümden oluşan eserin *el-Uşûl mine'l-Kâfî* adıyla anılan ilk bölümü inanç, *el-Furû' mine'l-Kâfî* isimli ikinci bölümü fıkıh konularına ayrılmıştır (bk. el-KÂFİ).

2. *Men lâ yahdûruhü'l-fakîh*. Şeyh Sadûk diye anılan İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991) tarafından derlenen eser kısaca *el-Fakîh* diye de zikredilir. Müellifin mukaddimede belirttiğine göre Belh'te tanıştığı ve istişarede bulunduğu, Peygamber soyundan gelen Ni'me lakaplı Şerefeddin Ebû Abdullah kendisinden Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin, okuyanı doktordan müstağni kılan *Men lâ yahdûruhü'l-fakîh* adlı eseri gibi, okuyanı amele yönelik konularda fakîhe başvurmaktan müstağni kılabacak bir eser yazmasını istemiş, o da bu kitabını telif ederek *Men lâ yahdûruhü'l-fakîh* ismini vermiştir (I, 2-3). Şeyh Sadûk eserini hazırlarken Hariz b. Abdullah es-Sicistânî, Ubeydullah b. Ali el-Halebî, Ali b. Mehziyâr el-Ehvâzî ve Hüseyin b. Saïd gibi Şîî âlimlerinin adlarını belirtmediği kitapları ile Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ'nın *Kitâbü Nevâdiri'l-hikme*, Sa'd b. Abdullah'ın *Kitâbü'r-Rahme*, Muhammed b. Hasan b. Velîd'in *el-Câmi'*, Muhammed b. Ebû Amîr'in *en-Nevâdir* ve babası Ali b. Hüseyin el-Kummî'nin *er-Risâle* adlı eserlerinden faydalandığını be-

lirtmektedir (a.g.e., I, 3-5). Eseri neşreden Hasan el-Harsân'in dipnottaki ifadesine göre müellif Sicistânî'nin *Kitâbü's-Şalât*'i, Halebî'nin fıkha dair bir eseriyle Ehvâzî'nin otuz üç, Hüseyin b. Saîd'in otuz dolayındaki kitabından da istifade etmiştir (a.g.e., a.y.). Yazılış tarihi hakkında bilgi bulunmayan eserdeki hadis sayısı ile ilgili önemli farklılıklar vardır. Meselâ Hasan es-Sadr toplam hadis sayısını 9044 olarak gösterirken (Te'sîsü's-Şî'a, s. 288) nâşir Hasan el-Harsân bu sayıyı 5963 olarak nakletmektedir (Men lâ yahduruhû'l-fâkih, neşredenin girişi, I, s. ed). Aradaki bu fark, kitapta yer alan hadislerin müellifin yine hadisler çerçevesinde verdiği fetvalarla karıştırılmasından ileri gelmektedir. Bugün yaygın olarak kullanılan baskısı (Beyrut 1401/1981) dört cilt olup toplam 566 babdan meydana gelmektedir. Eserde bablar belli bir konu sıralamasına göre düzenlenmiştir. Şîî hadis âlimlerince güvenilirlik açısından *el-Kâfî*'den sonra ikinci sırada kabul edilen eserde müellif hacimden dolayı sened zincirlerini tam olarak vermediğini belirtir. Ona göre topladığı bütün hadisler güvenilir olup kendisiyle Allah arasında hüccettir (a.g.e., I, 3). Şeyh Sadûk bazan, "Ca'fer es-Sâdik dedi ki" yahut, "İmam Rızâ dedi ki" şeklinde ifadeler kullanıp doğrudan mâsum imamın adını vererek, bazan da imamdan önce bir veya iki râvinin ismini zikrederek hadisleri nakletmektedir. Şîî hadisçileri tarafından ilki mürsel, ikincisi müsned olarak tanımlanan hadislerden ikinci türü eserde daha fazla yer almıştır. Eserin nâşiri Hasan el-Harsân toplam 5963 hadisten 2050'sinin mürsel, diğerlerinin müsned olduğunu kaydeder (a.g.e., neşredenin girişi, I, s. ed). Yine Harsân'a göre Şîî âlimleri mürsel hadisleri de müsned hadisler kadar güvenilir bulmuşlardır. Bazı âlimler, Şeyh Sadûk'un rivayetleri zaptetmedeki dikkatini ve râvilerin sıhhatiyle ilgili bilgisinin genişliğini göz önüne alarak eserin kütüb-i erbaanın diğer üç kitabından daha çok güvenilir olduğunu belirtmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, I, ez). Muhtelif kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin (Brockelmann, GAL, I, 200) dört cilt halinde çeşitli baskıları yapılmıştır (Leknev 1300, 1306-1307; Tebriz 1334; Tahran 1374; Necef 1377; Beyrut 1401/1981). Telif edildiği dönemden itibaren Şîî dünyasında büyük ilgi gören eser üzerine birçok şerh, hâşiye ve tâlik kaleme alınmıştır (a.g.e., neşredenin girişi, I, s. ebâ-edâ).

3. *Tehzîbü'l-ahkâm*. Şeyhüttâife unvanıyla anılan Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) yazdığı eserin tam adı *Tehzîbü'l-ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a*'dır. Mukaddimede belirttiğine göre müellif, hocası Şeyh Müfid'in telif ettiği *el-Mukni'a* (er-Risâletü'l-mukni'a) adlı fıkıh kitabını esas alarak ilgili konulara ait hadisleri derlemiş ve çalışmasını bunun şerhi olarak planlamıştır. Müellif ayrıca, Şîî hadis rivayetleri arasında göze çarpan ve muhaliflerce (Sünnîler) istismar edilip bazı kimselerin mezhebi terketmesine sebep olan çelişkileri gidermek amacıyla eserini kaleme aldığını belirtir (*Tehzîbü'l-ahkâm*, I, 2-3). Tûsî, önce *el-Mukni'a*'daki fıkıh konularıyla ilgili meseleleri ele alıp hem muhaliflerin hem de kendi mezhebinin hadislerini nakletmeyi, ardından belli prensipler çerçevesinde tercih yaparak konuları işlemeyi amaçlamış ve bunu ilk bölüm olan tahâret kitabının çeşitli konularında gerçekleştirmişse de eserini tamamlamayacağı endişesiyle diğer bölümlerinde yalnız Şîî rivayetleri vermekle yetinmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, I, 46-47). Günümüzde yaygın olarak kullanılan baskısı (Beyrut 1401/1981) on cilt olan eserdeki toplam bab sayısı 393, hadis sayısı 13.590'dır. Hadisleri kısa senedleriyle nakleden müellif, eserini tamamladıktan sonra *Meşyehatü Tehzîbü'l-ahkâm* adıyla bir ek kaleme almış ve burada kendilerinden hadis aldığı kişilerin sened zincirini vermiştir. *Tehzîbü'l-ahkâm*'ın nâşiri olan Hasan el-Harsân, Şîî ricâl kaynaklarından faydalanarak bu eke bir şerh yazmıştır. Kitabın ekiyle şerhi yukarıda sözü edilen baskının son cildinde yer almaktadır. Çok sayıda nüshası bulunan *Tehzîbü'l-ahkâm* (Brockelmann, GAL Suppl., I, 707) Tahran (I-II, 1316-1318), Necef (I-X, 1377-1382) ve Beyrut'ta (I-X, 1401/1981) basılmıştır. Eserin hem aslı hem isnadıyla ilgili şerhler yazılmış, ayrıca üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır (*Tehzîbü'l-ahkâm*, neşredenin girişi, s. 47; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VI, 51-53).

4. *el-İstibşâr*. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin diğer çalışması olup tam adı *el-İstibşâr fi ma'htûlîfe mine'l-ahbâr*'dır. Temel özelliği itibarıyla *Tehzîb*'in muhtasarı durumunda olan eser tertibi bakımından da ona benzer. Fıkıhın ibadet ve muâmelât konuları "kitâb" adı verilen bölümlere ayrılmış, her kitap çeşitli sayıda hadislerin yer aldığı bablara bölünmüştür. Kitapta müellifinin sayımına göre 925 bab, 5511 hadis bulunmaktadır (*Senedü'l-Kitâb* [el-İstibşâr içinde], IV, 343). Sayım farklılığı

dolayısıyla bazı kaynaklarda bab sayısı 915, 930, hadis sayısı da 5531, 5558 olarak verilmiştir (a.g.e., a.y., neşredenin notu). Telif tarihi itibarıyla kütüb-i erbaanın sonuncusu olmakla birlikte önemli fıkıh konularını kapsadığı ve rivayetleri sıralamakla kalmayıp bunlar arasındaki çatışmaları gidermeye çalıştığı için eser tarih boyunca Şîî hadis geleneği içinde büyük ilgi görmüştür. Haberlerinin tamamı muttasıl olmayan kitabın sonuna müellif önceki çalışmasında yaptığı gibi isnadla ilgili bir ek koymuş ve bu ekte kendisinden haber naklettiği kişilerin mâsum imamlara kadar uzanan sened zincirini vermiştir. Burada sayılan kişiler ve onların Hz. Peygamber'e ya da on iki imama ulaşan râvi zinciri *Tehzîb*'in *Meşyeha*'sı ile hemen hemen aynıdır (a.g.e., IV, 303-343). Kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan *el-İstibşâr* (Brockelmann, GAL, I, 512; Suppl., I, 707) ilk defa Leknev'de basılmıştır (1307/1889). Daha sonra Tahran'da neşredilen eser (1317) Necef (1375-1376) ve Beyrut'ta da (1390) yayımlanmıştır. Kitabın tashih edilmiş ilmi neşri ise Hasan el-Harsân tarafından gerçekleştirilmiştir (Tahran 1390, 1395). *el-İstibşâr* üzerine de birçok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VI, 17-19; XIII, 83-87).

Sünneti Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olarak gören Şîa, kütüb-i erbaayı hadis ilminden başka tefsir, fıkıh ve kelâm sahaslarında da temel başvuru kaynağı olarak kullanmıştır. Şîa'nın önemli kaynaklardan saydığı Feyz-i Kâşânî'nin *el-Vâfi* adlı eseri (I-III, Kum 1404/1984) kütüb-i erbaadaki hadislerin tekrarından ibarettir. Daha sonra Hür el-Âmilî tarafından kaleme alınan *Vesâ'ilü's-Şî'a* ile (I-XX, Beyrut 1412/1991) Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin derlediği *Bihârü'l-envâr* da (I-CX, Beyrut 1403/1983) önemli ölçüde kütüb-i erbaadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Şîa geleneği içinde rivayet tefsiri yazan veya tefsirinde rivayetlere de yer veren müfessirler itikada dair âyetleri *Uşûl-i Kâfî*, ahkâm âyetlerini *Furû'î Kâfî* ile diğer üç eserde yer alan rivayetlerle işlemiş, akaid ve kelâm âlimleri de özellikle *Uşûl-i Kâfî*'de geçen hadislerle değer vermiştir (meselâ bk. Feyz-i Kâşânî, *'İlmü'l-yakîn*, Kum 1358, I, 192, 292, 547, 549; II, 858, 923, 992). Ancak Ahbârî ekolüne mensup âlimler kütüb-i erbaadaki hadislerin tamamıyla sahih olduğunu düşünmüş, rivayetler arasındaki çelişkilerin, haberlerin mâsum imamın sözü olmamasından değil takıyye gereği farklı söylen-

mesinden kaynaklandığını ileri sürmüş-
se de usûlî fakihleri söz konusu eserlerde
yer alan rivayetler arasında sahih olma-
yanların bulunduğunu, kitapları derleyen
müelliflerin eserlerinin mukaddimelerin-
de bunu açıkladığını (Ebû'l-Kâsım el-Hûfî,
I, 25-30), dolayısıyla rivayetlerin belli öl-
çüler çerçevesinde değerlendirilmesinin
gerekliğini belirtmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Küleynî, *el-Kâfî* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Bey-
rut 1401, I-VIII, tür.yer.; İbn Bâbeveyh, *Men lâ
yahduruhû'l-fakih* (nşr. Seyyid Hasan el-Mûsevî
el-Harsân), Beyrut 1401/1981, neşredenin
girişi, I, s. ed, ez, ebâ-edâ; Ebû Ca'fer et-Tûsî,
Tehzîbü'l-ahkâm (nşr. Seyyid Hasan el-Mûsevî
el-Harsân), Beyrut 1401/1981, neşredenin girişi,
I, 4-48; a.mlf., *Meşyeḥa (Tehzîbü'l-ahkâm X.*
cilt sonunda, s. 4; a.mlf., *el-İstibşâr* (nşr. Sey-
yid Hasan el-Mûsevî el-Harsân), Beyrut 1401/
1981, I-IV, tür.yer.; a.mlf., *el-Fihrist* (nşr. M. Sâ-
dık Âl-i Bahrülulûm), Beyrut 1403/1983, s. 165-
166; Hânsârî, *Rauzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah
İsmâiliyyân), Kum, ts., VI, 108-118; Brockelmann,
GAL, I, 187, 200, 405, 512; *Suppl.*, I, 321-322,
706-707; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şi'a*, Beyrut
1401/1981, s. 288-289; Cemal Sofuoğlu, *Ha-
dis Tenkidi Yönünden el-Kâfî Üzerine Bir İnce-
leme* (doçentlik tezi, 1982), AÜ İlahiyat Fakülte-
si; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni'î's-
Şi'a*, Beyrut 1403/1983, II, 14-16; IV, 223-224,
504-505; VI, 17-19, 51-53, 223-225; XIII, 83-
87, 155-158; XVII, 245-246; XXII, 232-233;
A'yânü's-Şi'a, I, 144; E. Ruhi Fiğlâlî, *İmâmiyye
Şiâsî*, İstanbul 1984, s. 180-181; Wahid Akhtar,
The Early Imâmiyyah Shi'ite Thinkers, New
Delhi 1988, s. 9-23, 49-50, 218, 230-231; Ebû'l-
Kâsım el-Hûfî, *Mu'cemü ricâlî'l-hadis*, Beyrut
1409/1989, I, 17-36, 85-113; Etan Kohlberg,
"Al-Uşûl al-Arba'umi'e", *Jerusalem Studies in
Arabic and Islam*, X, Jerusalem 1987, s. 128-
166; Sâmîr Hâşim Habîb el-Amîdî, "Târîhu'l-ḥa-
diş ve 'ulûmüh", *Türâşünâ*, XII/47-48, Kum
1417, s. 223-236; M. Yaşar Kandemir, "Hadis",
DİA, XV, 38-40.

İLYAS ÜZÜM

KÜTÜB-İ SİTTE

(الكتب الستة)

Hadislerin büyük bir kısmını
ve genellikle güvenilir olanlarını
ihtiva eden altı hadis kitabı.

II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda tasnif edi-
len hadis kitaplarından bir kısmını hadis
ilmiyle yeterince meşgul olmayanlara "kü-
tüb-i sitte" adıyla tavsiye etme ihtiyacının
ne zaman doğduğu bilinmemektedir. İb-
nû's-Seken'in (ö. 353/964), kendisinden
bazı hadis kitaplarını tavsiye etmesi isten-
diğinde Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-
şâhiḥ**'leri ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-
Sünen**'lerini güvenilir bulduğunu belirt-
mesi (Mizzî, I, 168) böyle bir arayışın IV.

(X.) yüzyılda da devam ettiğini göster-
mektedir. Daha sonra bu dört kitaba, Tir-
mizî'nin *el-Câmi'u's-şâhiḥ**'i eklenerek
ihtiva ettikleri hadislerin genellikle sahih
olduğu kabul edilip "el-usûlül-hamse"
(beş asıl kaynak) dendiği, bunlara bazı mu-
haddislerin İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa**'nı,
bazılarının Abdullah b. Abdurrahman
ed-Dârimî'nin *es-Sünen**'ini ilâve ederek
kütüb-i sitte (el-kütübü's-sitte) tabirinin or-
taya konduğu görülmektedir. Bu altı eseri
derleyen âlimlere de "eimme-i sitte" de-
nir. Ancak sonraları "kütüb-i erbaa" diye
anılacak olan Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâ-
ce ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerinin İslâm
dünyasında V. (XI.) yüzyılda dahi o kadar
yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Nite-
kim Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî'nin (ö.
458/1066) eserlerinde *Kütüb-i Sitte*'den
sadece *Şâhiḥayn* ile Ebû Dâvûd'un
es-Sünen'ini kaynak olarak kullanma-
sı diğerlerini görmediği kanaatini uyan-
dırmaktadır (Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*,
III, 1132). İbn Hazm'ın da İbn Mâce'nin
es-Sünen'i ile Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-
şâhiḥ*'ini görmemiş olması bu iki ese-
rin V. (XI.) yüzyılda Endülüs'e ulaşma-
dığını göstermektedir. "Kütüb-i ham-
se" diye de anılan ve hadislerin büyük
çoğunluğunu ihtiva ettiği kabul edi-
len *el-Uşûlül-hamse*'ye, bilindiği ka-
daryla ilk defa İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/
1113), bu eserlerde yer almayan bin kadar
rivayeti ihtiva eden İbn Mâce'nin *es-Sü-
nen*'ini ilâve ederek kütüb-i sitte tabirini
oluşturmuş, *Şûrâtü'l-e'immeti's-sitte* ve
Etrâfû'l-Kütüb-i's-Sitte adlı eserlerini bu
altı kitabı göz önünde bulundurmak su-
retiyle kaleme almış, aynı yüzyılın önde
gelen muhaddislerinden Cemmâî'f de altı
kitabın râvileri hakkındaki *el-Kemâl fi
esmâ'i (ma'rifeti)r-ricâl*'ini yazmıştır. İbn
Mâce'nin *es-Sünen*'ini kütüb-i sitte
dışında bırakanların gerekçesi, diğer beş
kitapta bulunmayıp sadece bu eserde yer
alan rivayetlerin zayıf olmasıdır. Endülüs-
lü muhaddis Rezîn b. Muâviye es-Sera-
kustî ise (ö. 535/1140) *Kütüb-i Hamse*'-
ye Endülüslü âlimlerin en sahih hadis ki-
tabı kabul ettikleri İmam Mâlik'in *el-Mu-
vaṭṭa*'nı ilâve ederek bir başka *Kütüb-i
Sitte* oluşturmuş ve *el-Cem' beyne'l-
uşûli's-sitte (et-Tecrid li's-şihâh ve's-sü-
nen)* adlı çalışmasında bu altı kitaptaki
hadisleri bir araya getirmiştir. *el-Muvaṭ-
ṭa*'nın dahil olduğu bu altılı tertibi benimse-
yen Mecdüddin İbnü'l-Esir, Rezîn'in ese-
rinde hadislerin yerli yerine konulmadığı-
nı düşünerek onu *Câmi'u'l-uşûl li-ehâ-
dişi'r-resûl* adıyla yeniden düzenlemiştir.

Şâhiḥayn ile birlikte birinci tabaka hadis
kitapları arasında sayılan *el-Muvaṭṭa*'ı
İmam Şâfiî, henüz *Şâhiḥ-i Buhârî*'nin
tasnif edilmediği bir zamanda Kur'an'-
dan sonra en sahih kitap olarak kabul
etmişse de esasen onu *Kütüb-i Sitte*'-
ye dahil etmeyenler muhtevasının *Şâhi-
ḥayn*'da aynen bulunduğunu dikkate al-
mışlardır (Muhammed Zubayr Siddîqî, s.
114). *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabının
Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin
es-Sünen'i olduğuna dair görüşler de
vardır. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Alâî ve
İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler, Dâri-
mî'nin eserinde mürsel ve mevkuf riva-
yetler yer almakla beraber zayıf râvilerle
şâz ve münker rivayetlerin daha az bu-
lunduğu, ayrıca eserde âlî rivayetlerin
yer aldığı gerekçeyle onu *Kütüb-i Sit-
te*'nin altıncı kitabı olmaya *Sünenü İbn
Mâce*'den daha lâyık görmüşlerse de
(*Sünen-i Dârimî*, I, tercüme edenin girişi,
I, 61) İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde diğer
beş kitapta yer almayan bin kadar zayıf
hadis bulunmakla beraber genellikle *Kü-
tüb-i Sitte* dendiği zaman İbn Mâce'nin
eserinin dahil olduğu altı hadis kitabı
kastedilmiştir. Hem Mâlik'in hem İbn
Mâce'nin eserinden vazgeçemeyen bazı
âlimler ise kütüb-i sitte yerine "kütüb-i
seb'a" tabirini kullanmışlardır (Kettânî,
s. 13).

Kütüb-i Sitte'nin Özellikleri. Zehebî,
VIII. (XIV.) yüzyılda ana hadis kitapları ola-
rak benimsenen bu eserlerden "kütübü'l-
İslâmî's-sitte" (İslâm'ın altı kitabı) diye söz
etmiş (*el-Mugnî*, I, 5), ayrıca onlara "el-
uşûlül-sitte", ihtiva ettikleri hadislerin
diğer hadis kitaplarına göre genellikle gü-
venilir kabul edilmesi sebebiyle de "es-si-
hâhu's-sitte" (sihâh-i sitte) diyenler olmuştur.
Nitekim Sıddık Hasan Han bu konu-
daki eserine *el-Hiṭṭa fi zikri's-şihâhi's-
sitte* adını vermiştir. Bir rivayetin *Kütüb-i
Sitte*'de bulunduğunu anlatmak için "re-
vâhü'l-cemâa", Buhârî ile Müslim dışın-
daki dört eserde yer aldığını göstermek
için de "revâhü'l-erbaa" ibareleri kullanıl-
mıştır. Hepsî de konularına göre tasnif
edilen bu eserlerin musanniflerinin hadis
bilgisi ve râvilerde aradıkları şartlar farklı
olduğundan eserleri de sağlamlık baki-
mından farklı derecelerde kabul edilmiş-
tir. Buhârî ile Müslim, *el-Câmi'u's-şâhiḥ*
adlı eserlerine sadece sahih derecesinde
olan hadisleri aldıkları ve bu konuda ol-
dukça titiz davrandıkları için İslâm âlim-
lerinin büyük çoğunluğu en güvenilir ha-
dis kitapları saydıkları bu iki esere *Şâhi-
ḥayn* adını vermiştir.